

Giriş: Mülteciler, Vatandaşlık, Dışlanma

Ömer Çaha

Sıtkı Karadeniz ve Nazmi Çiçek'in editörlüğünde hazırlanan *Mültecilik ve Vatandaşlık: Göç Çağında Aidiyet, Haklar ve Gelecek Sorunu* başlıklı kitap, birbirini tamamlayan ve destekleyen önemli çalışmalardan oluşmaktadır. Kitapta yer alan makaleler, ana hatlarıyla dört noktaya ışık tutmaktadır. Öncelikle, mültecilik ve vatandaşlıkla ilgili teorik tartışmalar genel boyutlarının yanı sıra Suriyeli mülteciler özelinde analiz edilmektedir. Vatandaşlığın, sığındıkları ülkede imkânlarla ve haklara erişim; toplumsal, siyasal, kültürel ve iktisadî yaşama katılım bakımından mülteciler için önemi bu bağlamda masaya yatırılmaktadır. Kitaptaki çalışmalar ikinci olarak, Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki hukukî statülerini ortaya koymakta ve toplumsal uyum bağlamında resmini çekmektedir. Üçüncü olarak, Suriyeli mültecilerin gözünden, Türk vatandaşlığının değerlendirilmesi yapılmaktadır. Vatandaşlığın mültecilere sağladığı avantaj ve dezavantajlara mültecilerin merceğinden ayna tutulmaktadır. Son olarak, kitaptaki çalışmalar, Türk toplumunun Suriyeli göçmenlere bakışını resmetmektedir. Bu konuya ayrılmış özel bir çalışma olmamakla birlikte, kitapta yer alan makalelerin çoğunda bu konuyla ilgili yapılan araştırmalara dikkat çekilmektedir.

Mültecilik ve Vatandaşlık kitabında dokuz çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı benzer konulara temas etmekle birlikte, ağırlıklı olarak odaklandıkları temalara göre bunları üç başlık altında değerlendirebiliriz. Çalışmaların üçü haklar, katılım, sosyalleşme ve ev sahibi topluma entegrasyon bağlamında vatandaşlığın önemine dikkat çekmektedir. Dört çalışma ise, geçici koruma altındaki Suriyelilerin “misafirlik” statüsüne ve Türk vatandaşlığına kabulünün etik ve tarihsel arka planına odaklanmaktadır. Diğer ikisi ise, Suriyeli mültecilerin vatandaşlık beklentilerinin arkasındaki motivasyona ve deneyime odaklanmaktadır.

Mültecilik ve Vatandaşlık

Nazmi Çiçek ve Sıtkı Karadeniz'in imzasını taşıyan, “Mültecinin Özneleşmesi Talebi: Vatandaşlık” başlıklı makale, kitap çalışmasının ana çerçevesini oluşturan vatandaşlığın mülteciler için önemine dikkat çekmektedir. Tek bir sözcüğü çektiğinizde koca cümlelerin ve paragrafın çökeceği kadar girift ve estetik bir üslupla yazılan makale, ana hatlarıyla iki noktaya odaklanmıştır: Birincisi, mültecilerin yaşadıkları ülkelerde “meşru” bir özneye dönüşmeleri için vatandaşlığın önemi; ikincisi de düşünsel kökeni Aristo'ya kadar giden, “seçkinci” vatandaşlık anlayışını taşıyan ev sahiplerinin mültecileri kabullenme sorunu.

Makalede ortaya konduğu biçimiyle, vatandaşlık talebinin üç ayağı bulunmaktadır: Katılım, haklar ve üyelik. Bunlar mültecinin siyasal, ekonomik ve kültürel bir özneye dönüşmesini sağlamanın yanında, eşit ve özgür bir birey olmasına da zemin hazırlayan kilometre taşlarıdır. Yazarlara göre, “mültecinin vatandaşlık talebi, bulunduğu yerdeki toplumsal birimlere, toplumsallığa/cemiyete eşit ve özgür bir birey ve meşru bir özne olarak dâhil olma talebi olarak görülmelidir.” Vatandaşlık, mülteciyi yerleşik toplumun gözünde “misafir”, “yabancı” veya

“öteki” olmaktan çıkararak, bu toplumda eşit ve özgür bireyler olarak var olmasına; böylece ekonomik, kültürel ve siyasal anlamda bir özneye dönüşmesine hizmet edecektir. Kısaca, makale, mülteciler için vatandaşlığı, bir yandan politik bir varlık olmasına, bir yandan da mültecinin sosyolojik düzeydeki kabullüne imkân sağlayan bir araç olarak görmektedir.

Yazarların altını çizdiği gibi vatandaşlık, hukukî ve siyasî eşitlik statüsü getirerek, mültecinin imkânlara ve haklara erişiminin zeminini oluşturabilir. Ancak bu hukukî zeminin toplumsal düzeyde de geçerli olmasını beklemek için iyimser olmak gerekir. Özellikle vatandaşların “biz” ve “öteki” üzerinden formatlandığı ve bu değerler üzerinden homojenleştirildiği ulus-devletlerde, homojen yapıyı bozacak nitelikteki “yabancı” unsurların toplumsal düzeyde kabul edilmesi o kadar kolay olmayacaktır. Bununla birlikte, çok yönlü ve çok katmanlı “ast” ve “üst” ilişkisi barındıran sosyolojik yapının, her yönüyle dezavantajlı konumda olan mültecilere eşitlik temelinde muamele etmesi kolayca beklenen bir durum değildir.

Zeynep Hiçdurmaz, “Göç ve Uyum İlişkisi Ekseninde Vatandaşlık Tartışmaları” başlıklı çalışmasında, Suriyelilerin Türkiye vatandaşlığı algıları üzerine yapılmış araştırmalardan hareketle, vatandaşlığı tartışmaya çalışmaktadır. Yazara göre göç, toplumsal ve siyasal yapıyı dönüşüme uğrattığı kadar, göçmenleri de yeni bir sosyal, ekonomik ve kültürel sürece dâhil etmektedir. Göç olgusu, ülkeler açısından yönetilmesi gereken zorlu bir sürece; göçmenler açısından ise, ev sahibi ülkede önemli bir değişime ve kopuşa işaret etmektedir. Ülkeler açısından bakıldığında, mültecilerin toplumsal uyumu ve entegrasyonu temel bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Mülteciler açısından bakıldığında ise, vatandaşlık hem kapsayıcı hem de dışlayıcı bir anlama sahiptir. “Göçmen için vatandaşlık, eşit yurttaşlık yarattığı ölçüde kapsayıcı iken, ona sahip olmayanla-

rı dışarıda bıraktığı ölçüde dışlayıcı bir niteliğe bürünmektedir”.

Eylül 2021 tarihi itibarıyla, Türkiye’de üç buçuk milyonu aşkın Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Bu mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları illerin başında İstanbul, Gaziantep ve Hatay gelmektedir. Suriyelilerin yüzde elliden fazlası 18 yaşın altında iken, 65 yaşın üzerindeki nüfusun oranı yüzde 2’den daha düşüktür. Geriye kalanlar aktif işgücü potansiyeline sahiptirler. Suriyeli göçmenlerin bir kısmı girişimci olup Türkiye’ye belli bir sermayeyi transfer etmiş ve burada Türk vatandaşı da dâhil olmak üzere çok sayıda insanın istihdamına imkân sağlamıştır. Buna rağmen Türk vatandaşlarının büyük bir kısmı, Suriyeli mültecileri kabullenmekte zorlanmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre toplumun yüzde 87,1’i, Suriyelilere hiçbir siyasal hak verilmemesi, yüzde 76,5’i ise, onların vatandaşlığa alınmaması gerektiğini düşünmektedir. Toplumdaki bu düşüncenin temelinde, Suriyelilerin kültürel olarak farklı bir yaşam biçimine sahip olduğu anlayışı yer almaktadır.

Suriyelilerin vatandaşlık talebi, literatürde dört nokta üzerinden değerlendirilmektedir: Kalıcılık ve güven, haklar ve sorumluluklar, rasyonel tercih ve aidiyet. Suriyelilerin vatandaşlık beklentisinin, özellikle kalıcılık ve güven, rasyonel tercih ve haklar alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Suriyeli mültecilerin çoğunun aile ve çocuk sahibi olduğunu dikkate aldığımızda, Türkiye’de kalıcılığın genç kuşaklar açısından ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Suriyelilerin, bu nedenle pragmatik bir rasyonalite ile hareket ederek, Türkiye’de kalma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki, vatandaşlık hakkına kavuşmak için Suriyeli mültecilerden kendi kültürlerini, alışkanlıklarını ve yaşayış biçimlerini terk etmeleri beklentisi toplumda yaygın bir değer olarak görülmektedir.

Meltem Yıldırım Başoğlu tarafından yazılan, “Suriyeli Mültecilerin Yeniden Sosyalleşme Süreçlerinde Vatandaşlığın Rolü”

başlıklı çalışma, kendisi tarafından Düzce’de 17 kişi üzerinde nitel yollarla gerçekleştirilen bir araştırmanın bulgularına dayanmaktadır. Başoğlu, yaptığı ampirik araştırmadan hareketle, Nazmi Çiçek ve Sıtkı Karadeniz’in vatandaşlığın mülteciler için taşıdığı önemi sahadan destekleyen bulgulara ulaşmıştır. Göç süreçlerinde ortaya çıkan en önemli sorunlardan birinin, “toplumsal uyum” olduğu tezinden hareket eden Başoğlu, Suriyelilerin geçicilik sıfatının Türkiye’deki toplumsal uyumlarını güçleştirdiğini ortaya koymaktadır. Başoğlu’na göre, vatandaşlık, mülteciler açısından hukuksal statüsünün çok ötesinde anlamlar barındırmaktadır. Bu da en fazla haklara erişim, serbest dolaşım ve istihdam imkânlarında kendini göstermektedir.

Başoğlu’nun araştırma bulguları ana hatlarıyla şunları göstermektedir: Türk vatandaşlığı, Suriyeliler için güvensizlik hissini ortadan kaldırmakta, onlarda yeni bir toprağa ait olma duygusunu uyandırmakta, burada yaşayan vatandaşlarla eşit imkânlarla sahip olma fırsatı sağlamakta, yabancılık ve ötekiliktен kurtulmalarına yol açmaktadır. Suriyeliler, vatandaşlıkla birlikte seyahat özgürlüğü elde etmekte, eşit işe eşit ücret prensibi üzerinden istihdam imkânı yakalamakta, sosyal güvenlik imkânına kavuşmakta, çocukları için gelecek umuduna sahip olmakta, böylece özgüven duygusuna kavuşmaktadır.

Kısaca, vatandaşlık, Suriyeliler için her an sınır dışı edilme korkusuna son vererek kalıcı hâle gelmelerini sağlamakta, bu da yukarıda ifade edilen imkânları kapsayan sosyal içerme-yol açmaktadır. Başoğlu, “Mülteciler için vatandaşlık, Türkiye’de tam anlamıyla var olmanın önemli bir unsurudur” diyerek, vatandaşlık elde etmiş Suriyelilerin deneyimlerinden hareketle, bu imkânın Çiçek ve Karadeniz’in dikkat çektiği öznelleşmeye ve varoluşa nasıl aracılık ettiğini ortaya koymaktadır.

Geçici Koruma Altındakiler: Vatansızlar ya da Misafirler

Kuşkusuz zorunlu göçten en fazla mağdur olan kesim kadın ve çocuklardır. Zorunlu göç sonucunda vatansız duruma düşmek özellikle çocuklar açısından ciddi travmalara yol açmaktadır. *Yeşim Mutlu* tarafından kaleme alınan, “‘Hâlâ Birisiyim Ama Daha Azım’: Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi, Türkiye’de Yaşayan Mülteci Çocuklar ve Vatansızlık Riski” başlıklı makale, bir yandan çocukların vatandaşlığı konusuyla ilgili uluslararası sözleşmelere, bir yandan da vatansızlığın çocuklar ve ev sahibi ülkeler açısından ortaya çıkardığı risklere odaklanmaktadır. *Yeşim Mutlu*, söz konusu çalışmada ana hatlarıyla üç noktaya dikkat çekmektedir: “Vatansızlık” kavramı ve bunun çocuk mülteciler açısından yol açtığı travmalar, uluslararası sözleşmelerde çocuk mültecilere tanınan haklar ve ulusdevletlerde baskın olan “biz” ile “bizden olmayanlar” ayırımından hareketle vatansız çocuklara ilişkin tutumlar.

Öncelikle vatansızlık durumuna bakıldığında; iç savaşlar, silahlı çatışmalar, zorunlu göçler, parçalanmalar ve sınır değişiklikleri gibi nedenlerden dolayı vatansız duruma düşen mültecilerle karşılaşmaktadır. Tahminlere göre dünyadaki vatansız mültecilerin üçte birini çocuklar oluşturmaktadır. Kadınların yanı sıra, çocuklar vatansızlık durumuna düşme konusunda en ağır bedeli ödeyen kesimdir. Zira çocuklar, vatansızlıktan dolayı “hak” ve “katılım” imkânından yoksun olmanın yanında, yetişme ve sosyalleşme çağında olmalarından dolayı bu durumdan psikolojik olarak da etkilenmektedir. Vatansız çocuklar, bununla birlikte zorla çalıştırılma, istismar edilme, organ nakli için insan kaçakçılığına maruz kalma gibi durumlarla karşılaşabilmektedir.

Konuya uluslararası hukuk çerçevesinde bakıldığında; yazara göre uluslararası hukuk, her çocuğa yurttaşlık hakkını tanımaktadır. Bu hak hem uluslararası hem de bölgesel insan

hakları belgelerinde kabul edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Tüm Göçmen İşçilerin ve Ailelerinin Haklarının Korunması Sözleşmesi ve Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme başta olmak üzere, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika gibi kıtalarda bölgesel düzeyde yapılan anlaşmalar çocukların vatandaşlık hakkını koruyan hükümlere yer vermiştir.

Ne var ki, vatandaşlığın tanımlanmasında yetkinin ulus-devletlere verilmesi, bu hakkın pratikte gerçekleşmesini engellemektedir. Her devlet, egemenlik haklarına dayanarak kimlere hangi şartlarda vatandaşlık vereceğini tanımlama hakkına sahiptir. Genelde vatandaşlık, ulus-devletlerde soy bağı ve doğum yeri ile tanımlanmaktadır. Ancak soy bağı, çoğu zaman “biz” ve “biz olmayan” ayrımına yol açmakta, bu da mülteci duruma düşenlerin vatandaşlık üzerinden “biz” kategorisine dâhil edilmesini güçleştirmektedir.

Suriyeli mültecilerin hukukî statüleri, Türkiye’de toplumsal düzeyde çok fazla bilinen bir konu değildir. Mülteci karşıtları, tüm Suriyelilere vatandaşlık verilerek Türk toplumunun demografik yapısının değiştirileceğine ilişkin bir söylem üzerinden mültecileri ötekileştirmekte, hatta bunun da ötesine giderek şeytanlaştırma yoluna gitmektedir. Son zamanlarda Türkiye’de yükselen göçmen karşıtlığının bir kısmı reel deneyimlerle bağlantılı olsa da, esas itibariyle büyük bir kısmı mülteciler üzerinden üretilen korkuyla bağlantılıdır.

Ayşenur Aygül’ün, “Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyelilerin Türk Vatandaşlığını Kazanması Durumları” başlıklı çalışması, Suriyeli mültecilerle ilgili yasal statüyü ortaya koyduğu gibi, vatandaşlığa geçişleriyle ilgili mevzuatı da kapsamlı biçimde gözler önüne sermektedir. Öncelikle Suriyelilerin vatandaşlığı konusu üç yasal düzenlemeye bağlıdır: Türk Vatandaşlığını düzenleyen 5901 Sayılı Yasa, 2013 yılında çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve bu Kanun ışı-

ğında 2014 yılında düzenlenen Geçici Koruma Yönetmeliği. Türk mevzuatına göre vatandaşlığa geçmenin üç yolu bulunmaktadır: Doğuştan, sonradan ve istisnai hâllerde.

Doğumla kazanılan vatandaşlıkta soy bağı ile doğum yeri esas alınır. Soy bağı kapsamında, doğal olarak Türk vatandaşı olan anne ve babadan doğan çocuklar, vatandaşlık hakkını elde ederler. Ancak doğum yeri konusunda ilgili mevzuat şu hükmü getirmiştir: “Türkiye’de doğan ve yabancı ana ve babasından dolayı doğumla herhangi bir ülkenin vatandaşlığını kazanamayan çocuk doğumdan itibaren Türk vatandaşı” olur. Dolayısıyla burada yabancı anne babadan olmakla birlikte, Türkiye’de doğmanın altı çizilmektedir. Ancak bu ilke Suriyelilere uyarlandığında, karşımıza şöyle bir sorun çıkmaktadır: Suriye Vatandaşlık Yasasına göre, ülke dışında doğan çocuk, vatandaşlığa sahip babasından dolayı Suriye vatandaşlığı hakkını kazanır. Durum böyle olunca, Türkiye’de doğan her mülteci çocuk, babası üzerinden Suriye vatandaşı olduğu için Türk vatandaşlığı hakkını elde edememektedir.

Sonradan kazanılan Türk vatandaşlığında yetkili makamın kararı gerekir. Yetkili makamın karar verme sürecinde şu hususlar dikkate alınır: Vatandaşlık almak isteyen kişinin, ergin ve ayırt etme gücüne sahip olması, başvuru tarihine kadar beş yıl kesintisiz Türkiye’de ikâmet etmesi, Türkiye’de yerleşmeye karar verdiğini davranışlarıyla teyit etmesi, herhangi bir sağlık sorununun bulunmaması, iyi ahlâk sahibi olması, yeteri düzeyde Türkçe bilmesi, Türkiye’de kendisinin veya bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini sağlayacak gelire ya da mesleğe sahip olması ve milli güvenlik bakımından engel teşkil edecek bir hâlinin olmaması. Bu maddeler arasında yer alan “Türkiye’de yerleşme niyetinde olması şartı”, Suriyelilerin vatandaşlığını engellemektedir. Zira onlar yasal olarak “geçici koruma altındaki misafirler” olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla hangi niyeti taşırlarsa taşınsınlar, yasanın kendilerine getirdiği

tanımın dışına çıkamadıkları için, sonradan vatandaş olma imkânından mahrum kalmaktadır. Sonradan vatandaşlık, bu durumda ancak evlilik veya evlatlık edinme yoluyla elde edilebilmektedir.

Türk vatandaşlığını almanın üçüncü seçeneği olan “istisnai” yoldan, milli güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hâli bulunmamak şartıyla Cumhurbaşkanı kararı ile vatandaşlık verilir. Bu yoldan vatandaşlık, Türkiye’ye sanayi tesisi getiren ve bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal, sportif, kültürel veya sanatsal alanlarda olağanüstü hizmeti geçen ya da geçeceği düşünülen kişilere verilir. Bunların yanı sıra, Türkiye’ye 500 milyon Amerikan doları karşılığında döviz ya da Türk lirası sabit yatırım gerçekleştirenler ile en az üç yıl ikâmet etmek suretiyle, 250 milyon dolarlık gayri menkul edinenler de istisnai yoldan vatandaşlığa alınabilmektedir.

Kısaca, geçici koruma statüsü altında bulunan Suriyeli mülteciler ancak evlenme, evlat edinme veya istisnai yollardan vatandaşlık elde edebilmektedir. Bunların da her birinin bağlı olduğu sıkı prensiplerin olduğunu unutmamak gerekir. Bugüne kadar Türk vatandaşlığına geçen toplam Suriyeli sayısının 150 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum da Suriyeli mülteciler üzerinden üretilen korkunun aslında reel bir karşılığının bulunmadığını göstermektedir.

Arap Baharından sonra Türkiye’ye gerçekleşen göç akını karşısında yapılan düzenlemeler, Suriyeli mültecileri “koruma altındaki misafirler” olarak öngörmektedir. Suriyelilere ilişkin medya dilinin de “misafirlik” jargonu üzerine kurulu olduğunu *Melike Halide Ekinci*, “Misafir Kavramının Türkiye’deki Suriyeliler Bağlamında Kavramsal İncelemesi” başlıklı çalışmasıyla ortaya koymaktadır. Ekinci, 2014-2018 yılları arasında biri iktidar yanlısı, biri muhalif, biri de ortada olduğu varsayılan üç gazetenin haberleri üzerinden mülteci misafirliğinin nasıl algılandığını veya sunulduğunu tartışmaktadır.

Yabancıların bir ülkede misafir sıfatıyla ikâmet etme hakkına sahip olduğu tartışmaları, Kant'ın 18'inci yüzyılın sonuna doğru kaleme aldığı Ebedi Barış Risalesi'nden beri literatürde kendine yer bulmuştur. Kant gibi düşünenler, bugün de mülteci veya göçmenlere evrensel misafir muamelesi yapılmasından yanadır. Bu düşünceyi savunan Seyla Benhabib, misafirlik talebinin reddedilmesinin, göçmenlerin çöküşüne yol açma ihtimali taşınması durumunda geçici ikâmetin, reddedilmesi mümkün olmayan bir hakka dönüştüğünü savunmaktadır. Ne var ki, bugün göçmen karşıtlığı üzerinden yükselen milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı, Avrupa'yı giderek bu düşünceden uzaklaştırmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın maruz kaldığı göç dalgası, bu kıtayı göçmenlere karşı koruma altına alan düzenlemelere ve politikalara sahne olmuştur. Bu politikalar ve düzenlemelerle birlikte bugün göçmenlere kapalı, bir nevi "Avrupa Kalesi" inşa edilmiştir. Avrupa muhayyilesinde göçmen, giderek "bizim" dışımızdaki "yabancı" olmanın ötesinde, güvenliği ve asayişini tehdit eden bir unsur olarak algılanmaktadır.

Aslında Ekinci'nin üç gazete üzerinden yaptığı analiz, Türkiye'de de Suriyelilere karşı buna benzer bir düşüncenin baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Ekinci'nin araştırmasına göre medyada, Suriyelilerin misafirliğine dört jargon üzerinden yer verilir: Dilenci misafir, ölü misafir, vatandaş misafir ve iktidarın misafiri. Her gazete, siyasî pozisyonuna göre Suriyelileri bu jargonlar içinde kendince bir yere yerleştirerek misafirleştirmektedir.

"Dilenci misafir" söylemi, Suriyelilerle ilgili olumsuz bir algı ve imaj yaymak isteyenlerin elini güçlendirmektedir. Bu jargonla, özellikle geçici koruma altında bulunan ya da muhtaç durumda olan mültecilere dikkat çekilmektedir. "Ölü misafir" söylemi, 2015 yılında Aylan bebeğin sahile vuran ölü bedeninin şok edici görüntülerinden sonra kullanıma girmiştir. Aylan

bebeğin minik cesedi, bir yandan Türkiye'nin Avrupa ile göç anlaşmasının yolunu açarken, bir yandan da göçmenlerin ölüm yolculuğuna çıkan dramatik serüvenine dikkat çekilmesini sağlamıştır. "Vatandaş misafir" bağlamında, kimi medya organları korku yayarken, kimisi de vatandaşlık üzerinden Suriyelilerin Türkiye'ye yapacağı katkıya dikkat çekmiştir. Son olarak, "iktidarın misafiri" söylemi, toplumun yanı sıra medyayı da iki kutba savurmuştur. İktidar, Muhacir-Ensar dayanışması söylemi üzerinden toplumu Suriyeli misafirlere karşı yardımlaşmaya, dayanışmaya ve sahiplenmeye davet ederken; muhalefet ve medyası, Suriyelilerin Türkiye'ye yol açtığı katlanılmaz maliyetin faturasını hükümete kesme yoluna gitmiştir ve gitmektedir.

Ev sahibi ülkeler için mültecileri vatandaşlığa kabul etmenin etik bir yükümlülüğü var mıdır? Ya da Muhacir-Ensar ilişkisi üzerinden Suriyelilere kucak açan Türkiye'nin, bu misafirlerini vatandaşlığa alması kültürel ve tarihsel bir temele dayanmakta mıdır? Suriyelilerle ortak geçmiş, onların Türk vatandaşlığına alınmasının gerekçesi olabilir mi? *Mehmet Fatih Güloğlu ile Nazmi Çiçek'in* birlikte kaleme aldıkları, "Mültecilikten Vatandaşlığa Geçişi Gerektirendirmek: Suriyeli Mültecilerin Vatandaşlık Talepleri" başlıklı makale, bu soruların cevabını vermeye çalışmaktadır. Yazarların ifade ettiği gibi, "geri dönüş umudu tükendikçe, iç savaş ve insanların geçici olmasını umdukları süre uzadıkça ve süreç kalıcılığa doğru evrildikçe, geçici bulunma hâlinde yaşamın sürdürülmesi" katlanılmaz bir hâl almaktadır. Geçici koruma durumu, bir yandan Türkiye'de on yılı aşkın süredir yaşamakta olan Suriyeliler için belirsizliğe yol açarken, bir yandan da Türk toplumunda onlara karşı önyargı ve nefret duygularının yükselmesine neden olmaktadır.

Yazarlara göre geçici bulunma durumu, mültecilerin sadece güvenlik, barınma, beslenme ve sağlık gibi zaruri yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu da, mültecilerin sosyal,

ekonomik, siyasal ve kültürel katılım gibi insanî varoluşun temel unsurlarını sekteye uğratmaktadır. Yazarlar, bu durumu, Antik Yunan'daki "vatandaş" ve "ötekiler" ayırımına benzetmektedir. Antik Yunan'da vatandaş, her tür imtiyaz ve hakka sahip olmanın yanında, siyasetin doğrudan öznesiydi. Oysa onların dışında kalan yabancılar (metics), köleler ve kadınlar siyasal bir değere sahip olmayıp sadece temel ihtiyaçlarını gide-ren zümreler olarak kabul edilirdi.

Yazarlar buradan hareketle, sosyal ve siyasal bir özne olmaları için Suriyeli mültecilerin vatandaşlık hakkına kavuştu-rulması gerektiğini savunmaktadır. Bunu da iki gerekçeye da-yandırmaktadır. Birinci gerekçe, etik değerler ve evrensel insan haklarıyla bağlantılıdır. Yazarlara göre, onurlu bir yaşamı sür-dürmek ve bir topluluğa tam üye olmak gibi evrensel insan hakları, Suriyeli mültecilerin belirsizlik içeren kalıcılıktan va-tandaşlığa geçmelerini gerekli kılmaktadır. Zira Suriyeli mülte-cilerin kendi ülkelerine dönüş imkânı mevcut şartlarda söz konusu değildir. O hâlde yaşadıkları toplumda haklara erişim ve katılım üzerinden kendilerini gerçekleştirmek için kalıcı bir statüye kavuşmaları kaçınılmazdır. Bu da doğal olarak vatan-daşlığı gerektirmektedir. Vatandaşlık, mültecilerin sömürülme-sinin önüne geçecek, haklardan yararlanmalarını sağlayacak, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşama katılmalarının yolunu açacak; böylece kendi varoluşlarını gerçekleştirmelerinin zemi-nini oluşturacaktır.

Yazarlar, Suriyeli mültecilerin vatandaşlığa kabulünü, ikinci olarak, tarihi ve kültürel bağlarla temellendirmektedir. Bunu da Türklerle Suriyelilerin uzun süre Osmanlı hakimiyeti altında birlikte yaşamaları, ortak kader, ortak acı, ortak sevinç ve ortak dinî değerleri paylaşmaları üzerinden meşrulaştırmak-tadır. Yüz yıl öncesine kadar Türklerle Suriyeliler aynı devletin tebaaları idiler ve aynı milletin mütemmim cüzleriydiler. Oysa ulus-devlet, iki toplumu farklı vatanlara ve farklı devletlerin

çatıları altına savurdu. Osmanlı devletinin ana üssünü oluşturan Türkiye, daha önce Osmanlı himayesi altında bulunan Balkan ve Kafkaslardan gelenlere vatandaşlık vermiş ve bunları kendi vatandaşıyla eşit statüye kavuşturmuştur. Suriyeliler de ortak geçmiş ve değerlerden dolayı doğal olarak benzer bir muameleyi hak etmektedir.

Suriyeli Mültecilerin Vatandaşlık Talepleri

Kitapta yer alan iki çalışma, ampirik araştırmalardan hareketle vatandaşlık almış olan veya alma beklentisi içinde olan Suriyeli mültecilerin Türk vatandaşlığına ilişkin algılarını ve deneyimlerini analiz etmektedir. Öncelikle *Hakan Gülerce* tarafından yazılan, “Türk Vatandaşlığı Almış Suriyeli Üniversite Öğrencileri ve Sosyal Uyum” başlıklı makale, kendisinin bir saha çalışmasına dayanarak hazırlanmıştır. Gülerce çalışmasında, Suriyeli öğrencilere en fazla oranda ev sahipliği yapan Haran Üniversitesi’nde eğitim gören ve vatandaşlık alan 11 öğrenciyle yaptığı derinlemesine mülakat üzerinden, vatandaşlığın Suriyeli mültecilerin uyumunda ve toplumsal yaşama katılmasında oynadığı role dikkat çekmektedir.

Gülerce’nin araştırması, Suriyeli göçmenlerin Türk vatandaşlığını çok önemsediklerini ve bunu elde etmeyi çok arzuladıklarını göstermektedir. Bunun arkasında yatan temel motivasyon, mültecilerin belirsizlikten kurtularak “hak” ve “güven” elde etme isteğidir. Araştırma bulgularına göre, Türk vatandaşlığına geçen Suriyeli üniversite öğrencileri, öğrenim kredisi alabilmekte, bankalara hesap açabilmekte, devlet kurumlarında işlerini daha rahat yapabilmekte ve ülkede rahatça seyahat edebilmektedir. Bir katılımcının, “staj konusunda belediyeye gittim, Türk kimliğime baktığı zaman ‘sen Türk vatandaşsın’ diyerek işlemimi hemen yaptı” şeklindeki ifadesi, vatandaşlığın kamu kurumlarında işleri nasıl kolaylaştırdığını göstermektedir.

Vatandaşlığın, özellikle seyahat özgürlüğü imkânı sağlaması mülteciler açısından çok şey ifade etmektedir. Bir katılımcı, bu konuda elde ettiği özgürlük imkânını şu ifadelerle dile getirmektedir: “Eskiden şehirler arasındaki dolaşma yasaktı. Dolaşmak istersen yol izin belgesi almanız mecburdu. Şimdi bu sorun ortadan kalkmış oldu”. Seyahat kısıtlığının kaldırılmasının en önemli sonucu, vatandaşlığa geçen göçmenlere verdiği güven duygusudur. Yanlış bir şey yapma durumunda sınır dışı edilme korkusu, vatandaşlıkla birlikte kaybolmaktadır. Bir katılımcının “artık kendimi daha güvenli hissediyorum ve hata yapmaktan korkmuyorum” şeklindeki ifadesi, vatandaşlığın mülteciler için özgüvene kavuşma bakımından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Vatandaşlıkla birlikte seyahat özgürlüğünün sağlanması, aynı zamanda mülteciler için iş ve istihdam imkânı anlamına gelmektedir.

Vatandaşlık, bir belge olarak seyahat, eşit çalışma, kamu hizmetlerinden yararlanma gibi alanlarda, kolaylaştırıcı olmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Bir katılımcının, “Türk Kimliği ile çalıştığım zaman artık sen bizdensin diyorlar” şeklindeki ifadesi, aslında vatandaşlığın mülteciyi nasıl bir topluma dâhil ettiğini, böylece “dışarıdan biri”, “yabancı” veya “öteki” olarak algılanmasının önüne geçtiğini göstermektedir. Bu durum doğal olarak mültecilerin Türk toplumuna uyumunu kolaylaştırmaktadır. Mülteci, vatandaşlık yoluyla kendini bir vatana ve topluma ait hissetme duygusuna ve bunun verdiği güvene kavuşmaktadır. Öte yandan, ev sahibi toplum da vatandaşlık üzerinden mültecileri kabullenme eğilimi göstermektedir.

Benzer bir çalışma da *Musallam Abedtalas, Wissam Aldien Aloklah, Abdulnaser Aljasem ve Abdulhamid Alawak* tarafından yapılmıştır. Kitapta yer alan “Determinants of the Syrian Refugees’ Desire to Gain Turkish Citizenship” başlıklı makale, Mardin Artuklu Üniversitesi’nde eğitim gören 296 Suriyeli üniversite öğrencisi üzerinde yazarlar tarafından gerçekleştirilen bir

saha araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmada *rasyonel seçim* yaklaşımından hareketle Suriyeli üniversite öğrencilerinin Türk vatandaşlığını talep etme eğilimleri ve bunun altında yatan yasal, ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörler araştırılmıştır. Rasyonel seçim yaklaşımı, aktörlerin davranışının genel olarak pragmatik bir akla dayandığı kabulünü esas alır.

Araştırma bulgularına göre, mülteci üniversite öğrencilerinde Türk vatandaşlığını alma yönünde güçlü bir eğilim bulunmaktadır. Gençlerde vatandaşlık alma isteğinin en önemli nedeni hukuksal statüdür. Öğrenciler, hukuksal statü ile birlikte kendilerinin tanımsız ve belirsiz konumlarının sona ereceğı beklentisi içindedir. Mülteci gençlerin vatandaşlık isteğı, hukuksal statüden sonra sırayla ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörlere dayanmaktadır. Bu durumu Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisiyle açıklayan yazarlar, mülteci öğrencilerin vatandaşlık talebinin temelinde, hukuksal bir statüye kavuşup bu yoldan ekonomik imkânlar elde etmenin yattığını ileri sürmektedir. Vatandaşlık talebini en düşük düzeyde belirleyen değışken, araştırmacılara göre siyasî faktördür. Mülteci gençler, Türkiye'deki siyasî yaşama katılımdan önce, hukuksal bir tanınmaya ve istihdam imkânına ihtiyaç duymaktadır.

Araştırma bulgularına göre Arap öğrenciler, Türk vatandaşlığını Türkmen ve Kürt kökenli göçmenlerden daha fazla oranda talep etmektedir. Arap öğrenciler, en fazla hukuksal tanınma bakımından vatandaşlık talep ederken, Türkmenlerin en fazla siyasî nedenlerle vatandaşlık talep etmektedir. Türkmenlerin zaten Türk kökenli olması durumunu göz önünde bulundurduğumuzda, onlar için hukuksal statüden çok ev sahibi toplumun siyasî yaşamında yer alma isteğinin neden önemli olduğı kendiliğinden anlaşılır. Oysa Arap kökenli mültecilerde, öncelikle kabul edilme ihtiyacı ön plandadır. Bu da hukuksal tanınma yoluyla, başka bir deyişle, vatandaşlık yoluyla elde edilebilecek bir durumdur. Araştırmacılar ayrıca, evli gençlerin

bekârlara göre daha fazla oranda Türk vatandaşlığını talep ettiklerini tespit etmiştir. Bu durum da doğal olarak ailenin güvenli bir geleceğe kavuşma isteğiyle bağlantılıdır.

Dışlama ve Kabullenme Bağlamında Mültecilik ve Vatandaşlık

Bu kitaptaki çalışmaların tümü vatandaşlığın mülteciler için ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Her çalışma, konunun farklı bir yönüne dikkat çekse de hepsinin hemfikir olduğu husus; vatandaşlığın mülteciler için haklara ulaşmada, özgürlükte ve katılımı hayati bir öneme sahip olduğu konusudur. Vatandaşlık, hukukî bir statü kazandırdığı için mültecilerin belirsizlikten kurtulmasına; bir ülkenin politik aidiyetine sahip olmasına; eşitlik temelinde muamele görmesine; çalışma, seçme, seçilme ve serbest dolaşım hakkı elde etmesine zemin hazırlar. Yeşim Mutlu'nun dediği gibi, "Her ne kadar bir ülkenin yurttaşı olan kimi kişi/gruplar ayrımcılık, eşitsizlik, toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar gibi o ülkenin sosyokültürel yapısından kaynaklı yurttaşlık haklarına erişimde sorun yaşayabiliyor olsa da, yurttaşlık en azından bu haklara erişimin olmadığı durumlarda bile haklara erişim iddiasının geçerliliğini sağlar."

Mülteci, sığındığı ülkenin vatandaşlığını almakla kimlik-siz, vatansız, misafir, korumaya muhtaç, böylece ev sahibi topluma yük olan gereksiz bir varlık olmaktan çıkar, Nazmi Çiçek ve Sıtkı Karadeniz'in ifadesiyle bir özneye dönüşür. Değersiz ötekilikten, değerli ve kendini gerçekleştiren özneye dönüşmesinin hukuksal, toplumsal, iktisadî ve siyasî boyutları vatandaşlık yoluyla söz konusu olur. Özneleşme, sadece cebinde bir ülkenin vatandaşlık belgesini taşıyarak görünür olmayı sağlamaz, mültecinin kendisini her alanda gerçekleştirmesine ve böylece yaşadığı topluma katma değer üretmesine imkân sağlar.

Ancak vatandaşlığın tek başına mültecinin özneleşmesi için yeterli olup olmadığı konusu sorgulamaya açık bir konudur. Değerli bir özneye dönüşmede cinsiyet, sınıfsal konum, inanç, kimlik ve mezhep gibi hususlar da belirleyicidir. Sınıfsal konumu veya kişisel başarısı üzerinden vatandaş olmadığı hâlde özne olabilen mülteciler söz konusu olabilir. Bunun tipik örneğini, Makedon vatandaşı bir yabancı (metic) olduğu için Atina vatandaşı olmadığı hâlde buranın entelektüel ve felsefi yaşamına damgasını basan ve Atina'yla özdeşleşen Aristo oluşturur. Öte yandan, vatandaş olduğu hâlde eşitlik temelinde özneleşemeyen mülteciyle de karşılaşılabilir. Aynı kültüre, kimliğe, geçmişe, dile sahip olmasına rağmen, bir toplumdaki tüm vatandaşların eşit vatandaşlık temelinde özneleşemediği bir gerçektir. Avrupa'da göçmenler, Amerika'da siyahiler, Türkiye'de "makbul olmayan" vatandaşlar özneleşme sürecinin dışında tutulmuyor mu? Yüz yılı aşkın süredir bulunduğu ülkenin vatandaşı olmasına rağmen, Avrupa'daki göçmenlerin hâlâ "yabancı" olduğu ve bu statü üzerinden ikincil konumda debelenmeye devam ettiği gerçeğini görmezden gelebilir miyiz? Kısaca, mülteci, vatandaşlık üzerinden kendini gerçekleştirme yolunda önemli bir imkâna kavuşmasına rağmen, taşıdığı birden fazla kimliğin kesişiminde ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kalmaya devam edebilir.

Ulus-devlet formundaki devletlerin çatısı altında, ev sahibi vatandaşla aynı hizada durmak, mülteciler için o kadar da kolay değildir. Zira ulus-devletlerin, vatandaşlarını kendi semasının mümtaz insanları, başka bir deyişle, eşi benzeri olmayan emsalsiz bir vatandaş topluluğu olarak inşa edişi, yerlilerin yabancıları kabullenmesini zorlaştırmaktadır. Vatandaşlık, bu yönüyle sadece bir belgeden, bir ruhsattan, bir kimlik ve pasaporttan ibaret değil; esas itibarıyla homojenlik ve ulus-devletin geliştirdiği değerleri içselleştirme temelinde bir sosyalleşmeyi gerektirir. Bu durum, Hegel'in, adına "sivilizasyon" dediği ya

da Eugen Weber'in, "köylüyü Fransız'a dönüştürme" projesi olarak tanımladığı bir çeşit fenâ fi-devlet olmayı, devletin manevi şahsında eriyip yok olmayı, her an kendini sunmaya hazır bir kurbanı dönüşmeyi gerektirir.

Bu yönüyle değerlendirildiğinde, mültecilerden vatandaşlığa geçmek için ne tür beklentilerin olduğu daha iyi anlaşılır. Mülteci, kendi kültürünü, geleneğini, alışkanlıklarını bırakarak, ev sahibi toplumun yaşayış biçimini içselleştirmesi beklenmektedir. Başka bir deyişle, bugüne kadar inşa ettiği özneyi silip, onun iskeleti üzerinden yeni bir özne inşasına girişmesi dayatılır. Fransa gibi homojen vatandaşlığı öngören ülkelerde, mültecilerin vatandaşlığa kabulü, aynı zamanda asimilasyonu da beraberinde getirmektedir. Fransa'da gelişen politikalar, göçmenleri "olduğu gibi" kabul etmekten çok, onların, Zeynep Hiçdurmaz'ın ifadesiyle, "kalben Fransız" olmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Başörtüsü konusunu araştırmak ve çözüm yolu bulmak üzere, 2004 yılında kurulan Stasi Komisyonu, hazırladığı raporda, devlet okullarında başörtüsünü yasaklama önerisiyle birlikte, Fransız vatandaşlığına yeni geçenler için bir "Vatandaşlık Sözleşmesi" önerisini de getirmişti. Buna göre, Fransız vatandaşlığına geçmek için belli düzeyde Fransızca bilmek; Fransız tarihi, vatandaşlık yasası, medeni kanunu hakkında bilgi sahibi olmak; Fransız yaşam biçimine ve değerlerine bağlı kalınacağı teminatını vermek gerekir. Stasi Komisyonu'nda yer alan Fransız toplumunun kaymağı niteliğindeki aydınların, göçmenler için önerdiği şey buydu. Onlara göre, yeterince medenileşmemiş, ilkel sınırlarda dolaşan, yoksul ve kriminal objelerden ibaret olan göçmenler, bu yoldan belki "kısmen" Fransızlaşabilirler.

Yüz yıldır devlet eliyle örülen Türk kültür kalıpları üzerinden Suriyeli mülteciler özelinde meseleye bakıldığında, durumun fazla da farklı olduğunu düşünmek için iyimser olmak gerekir. Genel olarak Arap, özel olarak da Suriyeli imajı, yüz

yılı aşkın süredir seçkinci ve devletçi elit tarafından üç yoldan olumsuz bir temel üzerinden inşa edilmeye çalışılıyor. Birincisi, Suriye ve diğer Arap ülkelerinin düne kadar kurucu unsur olarak bizim periferimiz olduğu söylemdir. Asil, medeni, kurucu olan biziz; onlarsa bizim yönettiğimiz, sevk ve idare ettiğimiz basit ve iptidai taşralılarımızdır. İkincisi, Arapların pis, temizliğe dikkat etmeyen bir kültüre sahip olduklarıyla ilgili söylem ve inançtır. Üçüncüsü ise Arapların güvenilemeyecek kadar kaypak ve ihanet edebilen karakterde insanlar olduklarına yönelik zihniyet ve dildir. Neticede Osmanlı'yı arkadan vuran onlardı.

Hâl böyle olunca, yukarıda zikredilen üç özelliği barındıran Suriyelileri asil, yüce ve üstün olan yapımıza dâhil etme girişimi, bir çeşit "put-kıran" cesareti gerektiren bir şeydir. Bu o kadar da kolayca göze alınabilecek bir girişim değildir. Siyasiler için ise iktidarı kaybetme riskini içinde barındırmaktadır. En-sar-muhacir kültür kodlarının, yüz yıldır devlet eliyle inşa edilen seçkinci, tepeden bakıcı ve "biz" merkezli kültür kodları karşısında ne kadar dayanabileceğini önümüzdeki yıllarda göreceğiz. Ancak bu süreçte olan, vatansız, kimliksiz, imi timi belirsiz, nereye ait olduğuna ilişkin bir hafızadan ve deneyimden yoksun, çiçeği burnundaki Suriyeli çocuklara olacaktır.